

banlysningen var en uretfærdig og ukristelig handling. De hovedskyldige var det norske præsteskab, der havde vildledt paven. Bogen rummer en detaljeret gennemgang af hele banlysnings- og interdiktproblematikken. Sverre talte ikke »Roma midt imod«, men skånedes i videst muligt omfang paven i sin propaganda. Gunnes redegør for, hvilket internationalt materiale talens forf. kan have haft kendskab til, da det latinske forlæg udarbejdedes. Storm m. fl. har villet datere talen til 1196/97; Gunnes er tilbøjelig til at følge Holtsmarks sene datering (tidligst 1199), men vil dog ikke afvise muligheden af et tidligere udfærdigelsestidspunkt. Forf.'s anonymitet lader sig ikke hæve; flere mænd i Sverres omgangskreds kan have skrevet det latinske forlæg (f. eks. Richard Svartemester eller Martin af Bergen), dens endelige version kan være skabt af Einar Præst eller måske snarere Ivar Bodde. Mændene bag talen må have været bibelstærke, juridisk indsigtfulde og velbevandrede i international litteratur, »... Talen er skapt av folk, hvis intellektuelle bakgrund var et miljø med tilknytning til Henry II's og Fredrik Barbarossas hoff...«. Fra Bologna, via Tyskland og England, var nye statstanker bragt til Norge, hvis »... kongedømme er kommet inn i det europæiske kraftfelt...«. Bogen har udmærkede registre, resumé på fransk og 15 sider bibliografi. Jeg kan ikke tilbageholde undren over, at så væsentlige arbejder som Friedrich Heer: *Aufgang Europas* (Wien-Zürich 1949) og *Die Tragödie des heiligen Reiches* (Stuttgart 1952) ikke er benyttet. Gunnes' arbejde er inciterende læsning; med dets rigdom af iagttagelser, hvoraf mange helt sikkert vil fremkalde debat, og formulering af nye undersøgelsesmaal, vil det komme til at præge ikke blot norsk middelalderforskning.

Jørgen Qvistgaard Hansen

Eva Österberg: Gränsbygd under krig. Ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter nordiska sjuårskriget. Bibliotheca Historica Lundensis XXVI. (With an English summary.) [Akad. avh. Lunds univ.] C. W. K. Gleerup/Lund 1971. 298 s. Ill. Sv. kr. 35,30.

Fil. lic. Eva Österbergs doktorafhandling forsvarede 20. november 1971 i Lund med docent Sverker Oredsson som 1. og undertegnede som 2. opponert.

I bogens afdeling I redegøres for krigssituationen og området (Mark og Kind herreder i Västergötland, Västbo og Sunnerbo herreder i Småland), samt kildemateriale og metodik (ialt ca. 60 sider). Afdeling II (ca. 140 sider) rummer en især statistisk undersøgelse af ødegårdsprocessen i området i perioden 1560–84, gennem skatteafkortninger o. a. ka-

meralt materiale belyst såvel fra kronens synsvinkel som i lokalt perspektiv; klimaks nås på lidt forskellige tidspunkter indtil 1570, og 1584 var ødegårdstallet atter dalet til nogle få procent. I afdeling III (ca. 50 sider) behandles problemet virkeligheden bag skatteafkortningerne, og afdeling IV (6 sider) er bogens konklusion.

Det materiale, som står til rådighed for statistiske undersøgelser af svenske bebyggelsesforhold under den nordiske Syvårskrig 1563–70 er langt rigere end det samtidige fra dansk område. Fra det daværende Danmark har man de såkaldte landebøger, af hvilke den lundensiske er den bedste, og dermed beslægtet materiale, herunder tiendelister, og de ofte meget spredte og springende verdslige specialregnskaber og jordebøger, foruden rentemesterregnskaberne. I den foreliggende afhandlings undersøgelsesområde, som ikke i denne henseende adskiller sig væsentligt fra andre dele af Sverige, findes der derimod næsten sammenhængende rækker af årlige lensregnskaber (landskapshandlinger) med jordebøger, ekstraskattemandtal, tiendemandtal og tiendelister, afkortningslister og meget andet, foruden den helt exceptionelle kilde Älvsborgs lösen 1571. Kildematerialet er godt – fra dansk synspunkt usandsynlig godt – i alle de fire grænseherreder; men der er vel næppe tvivl om, at det er særlig komplet i det sydligste herred Sunnerbo beliggende i hjørnet mellem Sönderhalland og Göinge herred i Skåne.

Når jeg et par år efter Eva Österbergs forsvar af sin doktorafhandling vender tilbage til bogen for at anmelde den til dansk Historisk Tidsskrift, falder det mig af flere grunde naturligt at tage mit udgangspunkt i Jørn Sandnes' anmeldelse i norsk Historisk Tidsskrift 51 (1972), idet min norske kollega her som så ofte rammer plet med nogle karske ord (s. 217) om forfatterens studium af de behandlede grænseherreders situation og reaktion under trykket, et emne, som hun lægger stor vægt på: »Meg [o: J. S.] ville den[ne målsetting] likevel ført i en annen retning enn forfatteren har gått, ikke til en teoretisk analysemodell for studiet af interrelasjonene stat-bondesamfunn (s. 54), som jeg ikke syntes det er kommet så mye ut av, men til et virkelig intenst nærstudium av noen utvalgte sokn, med gårdene som individer. I stedet for, eller i tillegg til det store undersøkelsesområdet, måtte da vært valgt ut noen mindre punkter til nærstudium«. Som bebyggelseshistoriker må jeg her give Sandnes ret (jfr. Axel Steensberg i *The Scandinavian Economic History Review* XX, 1 (1972), s. 104 f.). Men er en sådan bedømmelse helt retfærdig over for forfatteren? At Eva Österberg mangler sans eller interesse for »individplanet«, vil man dog nødig tro. Hvad har hun selv stilet efter?

Gränsbygd under krig er hidtil uden for Sverige blevet vurderet på et agrar- og især bebyggelseshistorisk grundlag, hvilket ligger nær som følge af forfatterens medarbejderskab ved Det nordiske ødegårdspro-

jekt og bogens emnemæssige slægtskab med den næsten samtidige Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsamhället 1500–1640 (Bibliotheca Historica Lundensis XXVII) af Lars-Olof Larsson, Eva Österbergs forgænger som projektets arbejdsleder i Sverige. Bogens oplæg er da også af forfatteren selv kaldt »agrardemografisk« (licentiat-afhandlingen hedder Det nordiska sjuårskriget och den agrardemografiska utvecklingen i sydvästra Sverige). (Af demografisk karakter er forfatterens undersøgelse af demografisk ødelægning ctr. den kamerale. Ellers må bogens statistiske indhold vel nærmest betegnes som bebyggelseshistorisk). Titlen peger stort set i samme retning og indholdets anlæg ligeledes, indtil man nærmer sig slutningen. Det viser sig da, at det grundigste, mest dybtgående og i det hele værdifuldeste kapitel (III, 19), som er placeret umiddelbart før konklusionen, er helliget skatteadministrationen, det foregående (III, 18) det vigtige spørgsmål om kameral og demografisk ødelægning. Disse emner er imidlertid under beskrivelsen af forholdene i de enkelte herreder (II) blevet underkastet en forberedende behandling på det lokale plan (afsnittene om jordebogsafkortningen). Omend den bebyggelseshistoriske indsats i bogen ikke skal undervurderes, er nærværende anmelder derfor tilbøjelig til først og fremmest at betragte Eva Österbergs afhandling som en fortsættelse af Birgitta Odéns finanshistoriske studier (se især Rikets uppbörd och utgift. Statsfinanser och finansförvaltning under senare 1500-talet. Bibliotheca Historica Lundensis I (1955)), omend den fra først af synes planlagt som en parallel til Lars-Olof Larssons ovennævnte undersøgelse. En sådan tolkning bringer adskillige brikker på plads, og Eva Österbergs afhandling fremtræder som et langt mere betydeligt værk. Blot kunne man have ønsket, at forfatteren havde taget skridtet fuldt ud og bl. a. indrømmet ordet »administrativa« en lidt mindre beskeden placering i titlen.

Sverker Oredsson skriver i sin anmeldelse (Svensk Historisk Tidskrift 1972, s. 424), at forfatterens anvendelse af moderne samfundsvidenskabelig teori og begrebsapparat ikke alene har gjort problemstilling og fremstilling klarere og mere almengyldig, men også formindsket risikoen »för författaren och läsaren att förlora någon frågeställning eller förklaringsvariabel«. Nærværende anmelder kan attestere, at forfatteren med glans har overvundet den sidste vanskelighed. Der er for mig at se næppe mere end nogle ganske få mulige årsagssammenhænge, som lades uomtalt af forfatteren. Noget andet er, at forfatteren viser de anførte momenter en højst forskellig grad af interesse, og de bebyggelseshistoriske hører ikke i så henseende til de mest tilgodesete; men er forfatterens bebyggelseshistoriske motiv under bogens udarbejdelse blevet en smule forflygtiget, må man nok acceptere, at de herhenhørende emner behandles med noget lettere hånd.

Det bedste kapitel er som ovenfor omtalt kap. 19, jfr. tidligere 4.2,

omhandlende lokal og central indflydelse på nedsættelsen af bøndernes afgifter; forfatteren har her i særlig grad udnyttet nyere international samfundsteoretisk litteratur. Disse afsnits høje kvalitet gør, at jeg trods alt har vanskeligt ved at tilslutte mig Jørn Sandnes' vurdering (se ovenfor), at der ikke er kommet så meget ud af anvendelsen af den teoretiske analysemodel (man kan om ønsket tilføje: »i bebyggelsehistorisk henseende«). Det kan naturligvis hævdes, at forfatteren gennem sin kildekritiske analyse af forskellene på diverse typer af kameralt materiale selv burde være nået lige så langt; men resultatet er i hvert fald udmærket. Eva Österberg har gennemført denne undersøgelse sejt og stringent og kan endog skænke et væsentligt nyt empirisk træk til fremtidige teoretikere, idet de hidtidige ikke har taget tilstrækkeligt hensyn til de lokale kræfter (s. 223 n. 8). Forfatteren placerer på overbevisende måde ikke alene kronens fogeder, men også præster, »länsmän« og herredsting i beslutningsprocessen og kan derved foretage en kærkommen uddybning af Birgitta Odéns udforskning af skatteorganisationen, som mest beskæftiger sig med den centrale finansforvaltning (s. 222). Konstateringen af herredstingenes betydning i sammenhængen har værdi også for det kildefattigere skånske område, idet man bl. a. i Helsingborg lens regnskaber 1579-80 sporadisk kan se tingsvidner bragt i anvendelse, når ydelserne skulle lempes for bestemte ejendommers vedkommende. Overhovedet kan læseren af kap. 19 bl. a. glæde sig over dets perspektivrigdom.

I bogens øvrige afsnit har Eva Österberg i henseende til emnemæssig dækning kunnet støtte sig til en garant af usædvanlig valør, nemlig Hans Forssell, hvis forfatterskab (se især Sveriges inre historia från Gustaf den förste, udkommet 1869 og 1875, samt Sverige 1571, udkommet 1872 og 1883) ganske vist er ca. 100 år gammelt; men hvis dets resultater kan betragtes som »halvt bortglömda« (Sverker Oredsson i svensk Historisk Tidskrift 1972, s. 423), bør de sandelig friskes op, ikke mindst i denne sammenhæng. Lars-Olof Larsson vedgår da også i sin Kolonisation och befolkningsutveckling, s. 11, arv og gæld efter Forssell med et motto hentet fra Sverige 1571, s. 1 f. Man må i dag beundre Forssell, hvis forskning har været så grundig og vidtskuende, at Eva Österberg nøjes med at fastslå som sit eget forskningsresultat, »att vissa synpunkter, som tidigare allmänt förts fram rörande delar av det kamerala materialet från 1500-talet, kunnet bekräftas, kompletteras eller ifrågasättes genom denne djupdykning i ett lokalt material« (s. 250). Ifølge sagens natur er såvel Eva Österberg som Lars-Olof Larsson ved deres gennempløjning af alt relevant materiale fra deres undersøgelsesområder og med anvendelse af moderne statistisk metode (for Eva Österbergs vedkommende bl. a. med benyttelse af B. Schiller og B. Odéns Statistik för historiker (1970)), nået til mere præcise og sikre data end Forssell; men

den gamle forfatter kan stadig læses med udbytte, inden og uden for Sveriges grænser.

Et specielt, men vigtigt punkt, som Eva Österberg har taget op, er definitionen af ordet »öde« på Syvårskrigens tid (især afsnit 18.1). Dette terminologiske indslag har relevans for såvel finans- som bebyggelseshistorien. Nyere svensk, finsk og norsk forskning har, når bortses fra enkelte forfattere, vendt sig mod den tidligere opfattelse, at »öde«-termen i 1500-, 1600- og 1700-tallet uden videre betegner demografisk ødelægning, altså at gårde, som karakteriseres som »öde« i kilderne, var ubeboede. Man antager derimod, at der meget vel kan være tale om en kameral betegnelse, som ikke angiver ødelægning i prægnant forstand, men snarere gårdenes slette økonomiske tilstand eller deres ringe størrelse (jfr. på dansk grund Henrik Pedersens og Fridlev Skrubbeltrangs forsøg på en udtømmning af de forhåndenværende muligheder (Det nordiske ødegårdsprojekt. Publikasjon nr. 1. Nasjonale forskningsoversikter (1972), s. 29); selve udtrykket »kameral ødelægning« kendes dog vistnok ikke i Danmark). For svensk middelalders vedkommende betragtes ordet »öde« af Lars-Arne Norborg og Lars-Olof Larsson fortsat som anvendt i betydningen »ubeboet«, især i Vadstena klostres jordebøger, og Lars-Olof Larsson tilføjer, at det samme må være tilfældet, hvor der i 1500-tals materialet meddeles ødeoplysninger i jordebøger og tilsvarende kilder, for så vidt som disse oplysninger gives i selve hovedteksten; derimod tilkendes gives kameral ødelægning ved marginalantegnelser (Svensk Historisk Tidskrift 1970, s. 26, jfr. Eva Österberg, s. 206). Det viser sig nu, at marginalantegnelser om ødelægning er meget fåtallige i tiden før Syvårskrigen – ikke alene i de af Eva Österberg undersøgte herreder i Västergöt land og Småland, men også i andre dele af disse to landskaber, samt i Östergötland og Uppland (Gränsbygd under krig, s. 207, med henvisning til oplysninger fra Lars-Olof Larsson og Göran Dahlbäck). Antages det da, at begrebet »öde« i alt fald tildels har skiftet indhold, rejser det spørgsmål sig, hvornår dette er sket.

Allerede Hans Forssell har (Sverige 1571, s. 72, 118) hævdet, at betegnelsen »öde« ca. 1570 ikke nødvendigvis betød, at de pågældende ejendomme var ubrugte eller ubeboede; den kunne også angive, at beboerne ikke kunne give normal skat eller landgilde. Selv af »helt öde« gårde kan der efter Forssells mening uden tvivl have været mange, som vel fortsat havde deres brugere, men som midlertidigt var fritaget for skat.

Eva Österberg har taget ødegårdsterminologien på Syvårskrigens tid op til indtrængende behandling, idet hun også til dette formål har benyttet afvigelser i de bevarede typer af kamerale kilder; specielt belyser hun jordebøgernes ødelægning ved hjælp af takseringen i Älvsborgs lösen 1571. Forfatterens konklusion ligger tæt op ad Forssells og de fleste

senere forskeres, idet den går ud på, at ødelægning i jordebøgerne ca. 1570 ikke uden videre betyder demografisk ødelægning, men er en kameral term, der kan angive forskellige grader af ødelægning, også blot økonomisk. Bevisførelsen herfor foregår i to dimensioner, nemlig ved konstatering af 1) øde gårde med bondenavne og eventuelt skatteansættelse for kreaturbestand og løsøre, og 2) partiel ødelægning, der medfører en nedsættelse af skatten på det enkelte hemman til en bestemt brøkdel af førkrigsskatten.

Eva Österberg har lagt et stort arbejde i denne analyse, som vel fra først af er afhandlingens kerne; men kilderne er så fremragende, formentlig mere oplysende end noget andet nordisk bebyggelseshistorisk materiale fra datiden, at endnu større klarhed må have været målet og fortsat må være det. Det er meget vigtigt at kunne fastslå, hvor stor en del af ødegårdene der har været fuldstændig (forf.: demografisk) øde; men hvordan skal man fortolke den større del, som ikke var det? Det er nok her vigtigt at gøre sig klart, at det der konstituerede retten til landgildens (avradens) hovedpersiller jo ikke alene var den omstændighed, at gården var besat, men naturligvis også, at jorden var opdyrket (jfr. Forssell, Sverige 1571, s. 118). Man tør vel endda tro, at det først og fremmest har kommet an på opdyrkningen. Dette, at en ødegårds jord var helt eller delvis uopdyrket (utilsået og/eller ikke høstet) eller høsten eventuelt var gået tabt, er det naturlige modstykke til de brændte eller plyndrede (»rövade») gårde, der var ramt på bygninger, indbo og besætning. Var gården kun partielt øde, er den fortolkning nærliggende, at jorden kun har givet en del af sit normale udbytte. Spørgsmålet bliver så, hvad kilderne kan oplyse herom.

Takket være stor imødekommenhed fra Eva Österbergs side har det været muligt for mig at foretage visse strejftog i det utrykte materiale (mikrofilm i Historiska institutionen i Lund). Min problemstilling blev hurtigt den for en dansk agrarhistoriker naturlige, om partiel ødelægning kan stå i forbindelse med den i undersøgelsesområdet meget udbredte gårddeling, en mulighed, som Eva Österberg lader stå åben for de fåtallige ødemarkeringer lige i begyndelsen af krigen, da »öde« i jordebøgerne efter hendes opfattelse endnu betød, at gårdene virkelig var forladt (s. 209); men som hun iøvrigt ikke regner med. Det begrundes ikke i afhandlingen, hvorfor gårdelingen lades ude af betragtning i denne forbindelse. Måske ligger forklaringen i en bemærkning hos Lars-Olof Larsson: »Det närliggande antagendet, att termen *allt öde* eller liknande skulle innebära fullständig ödeläggelse, medan *1/4 öde* etc. endast skulle markera ett partiellt ödetillstånd, visar sig i flera fall ohållbart« (Kolonisation och befolkningsutveckling, s. 109). For en finanshistoriker er det naturligvis mindre væsentligt, hvordan den partielle ødelægning skal fortolkes. For nordisk agrarhistorisk forskning er der

derimod tale om et helt fundamentalt spørgsmål, som man meget må ønske at få undersøgt og besvaret. For dansk og norsk område har man først fra en senere tid fyldestgørende materiale til at gøre dette; men de svenske kilder fra ca. 1570 synes gode nok dertil. Ud fra den betragtning, at kombinationen gårddeling/partiel ødelægning har nøje sammenhæng med det middelalderlige ødebegreb (»demografisk« ødelægning) skal jeg henvise til et indlæg af Ola Christensson, hvoraf det fremgår, at skriveren af en jordebog for Kind herred endnu 1567 har »använt ödebeteckningen för att utmärka ett obeboet och övergivet hemman«, hvilket senere er bekræftet af Eva Österberg (Ödegårdar i Kind 1567. Av Ola Christensson. Med kommentar af Eva Österberg. Svensk Historisk Tidskrift 1972, s. 457, 459. – Nærværende anmelder benytter lejligheden til at præcisere, at det af mig under afhandlingens forsvar fremdragne udtryk »som har ligget øde« (Landskapshandlingar. Småland. Sunnerbo h. 1572) som fremført af respondenten ikke har relevans i denne sammenhæng, da det henviser til fogedens for nogen tid siden afgivne vurdering).

Fra et agrarhistorisk synspunkt kunne man nok have ønsket, at ikke alene spørgsmålet om gårddivisionen, men også andre strukturelle forhold i området var blevet underkastet en mere indgående behandling, bl. a. fordi de på forskellig vis indgår i ødegårdsprocessens årsagssammenhænge.

Mindst har vel agrarstrukturen gjort sig gældende i krigsårene, hvis virkninger af Jørn Sandnes rubriceres således: »Hva er »krigen« som årsaksfaktor i den økonomiske historien? Hvilke konkrete forhold dreier det seg om? Er det at hus og bygninger blir brent? Er det at kyr blir slaktet, hester blir beslaglagt? Er det at såkornet for neste år blir for-tært? Er det at arbeidshjelpen på gården blir skreve op til krigstjeneste?« (Norsk Historisk Tidsskrift 51, s. 217). Undertegnede mener med Sandnes, at kildematerialet på disse punkter næppe er fuldt tilstrækkeligt (dette gælder også det vigtige problem om epidemiernes udbredelse og styrke); men det giver dog noget, og især i een henseende tror jeg, at fremtidig forskning må kunne nå længere end Eva Österberg, nemlig ved en kortlægning af krigshandlingerne i relation til følgende afkortninger (jfr. Sverker Oredsson i svensk Historisk Tidskrift 1972, s. 422). Kategorierne »brända« og »rövade« forekommer vejledende i denne forbindelse (jfr. ovenfor). Sammenligning med landskaber i det indre Sverige (bag frontlinien) har Eva Österberg givet afkald på, hvilket må beklages, fordi en sådan kunne have givet mulighed for afvejning af krigens direkte og indirekte følger, eventuelt også for bedømmelse af virkningens af andre faktorer. Savnet afhjælpes dog væsentligt ved fremkomsten af Lars-Olof Larssons omtalte bog.

Langt større betydning får strukturforholdene ved betragtning af det andet store årsagskompleks: Spørgsmålet om »återhämtningen«:

Eva Österberg undersøger ødelægningsens langvarighed på ejendomme af forskellig størrelsesorden (hele og halve hemman, samt torp) og berører også problemet om udviklingen i henholdsvis landsbyer og på enkeltgårde, men forsøger ikke nogen helhelsvurdering af spørgsmålet om genopbygningens tempo i henholdsvis samlet og spredt bebyggelse. En analyse af godsstrukturernes eventuelle indflydelse savnes, omend f. eks. en nært beliggende hovedgård nok kan have haft betydning. Derimod fastslår forfatteren, at førkrigsstatus hurtigere opnås på adelsgoods og selvejendomme end på krone- og kirkegoods. Geografiske faktorer bringes ligeledes på bane; men Axel Steensberg har naturligvis ret i, at en kortlægning af jordbundsforholdene havde været meget ønskelig (*The Scandinavian Economic History Review* XX, 1, s. 104), ligesom også de kommunikationsmæssige forhold i disse grænseegne kunne være gjort til genstand for videregående undersøgelse (jfr. Lars Linge: *Gränshandeln i svensk politik under äldre Vasatid. Bibliotheca Historica Lundensis* XXIII (1969)). Meget værdifuldt finder jeg Eva Österbergs bidrag til belysning af kronens indsats for at fremskynde genopdyrkningen.

Eva Österberg er i vigtige henseender velrustet til løsningen af den opgave, hun har stillet sig. Hun har gennem udnyttelse af ældre og moderne litteratur, men især takket være sit eget store og veludviklede talent kunnet præstere en ypperlig systematisk gennemtænkning af sin problematik. Hun er derfor explicit eller implicit opmærksom på så godt som alle relevante årsagsvariabler og har haft enhver forudsætning for at kunne bidrage væsentligt til deres belysning. Når hun desuagtet har ladet en række herhenhørende undersøgelser ligge, skyldes det i nogle tilfælde »arbetstekniska skäl« (s. 21), i andre frygt for at sprænge rammerne for afhandlingen (s. 16). Omend forfatteren har favoriseret emner, der har relation til kronen (herunder dennes skatteinteresser og skattelægning), og dermed beredt agrarhistorikerne visse skuffelser, må det understreges, at det foreliggende værk selvsagt er en gevinst også for bebyggelseshistorien. Forfatteren har med perfekt statistisk metode leveret en lydefri case study af en bebyggelseskrise med akut årsag, betydeligt omfang og kort varighed, dette sidste antagelig som følge af en relativt gunstig demografisk situation (s. 252). Den model, der her er tilvejebragt, vil ikke mindst kunne tjene som erfaringsgrundlag for Det nordiske Ødegårdsprojekt, som bl. a. beskæftiger sig med virkningerne af akutte årsager, men efter alt at dømme på en anden demografisk og økonomisk grund.

Svend Gissel